

FAKTORY RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ V ADOLESCENCI (SRCH-D)

Závěrečná zpráva projektu specifického výzkumu v roce 2013

Zpracoval a předkládá: PhDr. Stanislav Pelcák, Ph.D.

Kontakt: stanislav.pelcak@uhk.cz, tel. 777 163 806

Pracoviště: Katedra sociální patologie a sociologie PdF UHK

Závěrečná zpráva projektu specifického výzkumu – zakázka č. 2119

Název projektu: FAKTORY RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ V ADOLESCENCI (SRCH-D)

Specifikace řešitelského týmu

Odpovědný řešitel: PhDr. Stanislav Pelcák, Ph.D.; Katedra sociologie a prevence sociální patologie

Spoluřešitelé:

Prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.

PhDr. Václav Bělík, Ph.D.

Mgr. Stanislava Hoferková, Ph.D.

Studenti magisterského studia na PdF UHK:

Pavla Sklenářová - následné studium Sociální pedagogika, ID.:25503

Zuzana Fejksová - následné studium Sociální pedagogika, ID.:24482

Kateřina Švancarová - následné studium Sociální pedagogika, ID.:2535

Vladimír Kosina - následné studium Sociální pedagogika, ID.:25498

Aktivní participace studentů na realizaci projektu spočívala v kompletaci dotazníkové baterie, studentky se dále podílely na administraci základní testové baterie pro pilotní studii a dílčím strojovém zpracování dat.

Celková částka přidělené dotace po navýšení: 79 620 Kč (původní, řešitelem požadovaná částka byla 63 000 Kč)

Anotace

V posledních desetiletích v ekonomicky vyspělých zemích stále více adolescentů přijímá rizikový způsob života, který ohrožuje zdraví nejen v období dospívání, ale může mít následky v dalším životě. Mluví se o tzv. nové morbiditě mládeže, která je aktuálně hlavní příčinou mortality v tomto vývojovém období. V této souvislosti WHO stanovila adolescenty jako samostatnou rizikovou populační skupinu, zdraví dorostu je definováno kromě jiného jako nepřítomnost rizikového - problémového chování. Jde o tři hlavní oblasti rizikového chování:

1. Abúzus návykových látek - počínaje nikotinem přes alkohol, kanabinoidy, ilegální drogy
2. Negativní jevy v oblasti psychosociální - poruchy chování a projevy sociální maladaptace (krutost ke slabším, ničení majetku, krádeže, lhaní, školní selhávání, záškoláctví, útěky, agrese, autoagrese a suicidální chování, delikvence a kriminalita, charakteristická je častá psychiatrická komorbidita
3. Poruchy reprodukčního zdraví - předčasný pohlavní život a s ním ve zvýšené míře spojené střídání partnerů a pohlavně přenosné infekce, časná a nechtěná těhotenství.

Jevy uvedených oblastí se u naprosté většiny dospívajících vzájemně kombinují, usnadňují vzájemně svůj vznik a mají do značné míry společné nebo podobné příčiny - společné rizikové i ochranné faktory. Postupně se v odborné veřejnosti ustálil pojem syndrom rizikového chování v dospívání (SRCH-D). Některé jeho součásti jsou problémové pouze ve vztahu k věku (předčasný pohlavní život, ale uvádí se i pravidelná konzumace alkoholu), také je zde patrná vazba právě na

vývojovou fází dospívání. Velmi často je rizikové chování vzhledem k osobnostnímu vývoji jedince účelové, a vlastně v tomto smyslu funkční (Kubíček, 2006). Termín "rizikovost" vystihuje náchylnost či větší ohrožení psychosociálního vývoje oproti běžné populaci (Smik, 2001). Rizikovou mládež lze definovat jako "dospívající, u kterých je následkem spolupůsobení vícera faktorů, zvýšená pravděpodobnost selhání v sociální a psychické oblasti (Labáth, 2001). Rizikovost a ohrožení mohou spočívat ve dvou rovinách:

- jedinec představuje riziko pro společnost (delikvence, agresivita)
- jedinec představuje riziko sám pro sebe (sebepoškozující jednání - poruchy příjmu potravy, konzumace alkoholu, kouření, zneužívání drog, sexuální promiskuita, sebevražedné jednání aj.).

Rizikové chování je dle Hamanové a Hellerové (2000) chování, které může přímo nebo nepřímo ohrozit prospěch, zdraví, ale i celý další život mladých lidí. Macek (2003) s rizikovým a problémovým chováním spojuje predelikventní chování a páchaní trestných činů, agrese, násilí, šikanu a týrání (včetně rasové nesnášenlivosti a diskriminace některých skupin). Někteří autoři spojují rizikové chování i s chováním za volantem nebo tzv. adrenalinovými sporty. Je pravděpodobné, že adolescent chovající se rizikově v jedné oblasti, bude takové chování rozšiřovat na více oblastí. Nutno zdůraznit, že riskantní jednání adolescentovi současně může přinášet určité sebepotvrzení, satisfakci v jeho aktuální situaci (Foltová, 2012) Uvádí se, že až polovina adolescentů, resp. dokonce až šedesát procent jedinců se během dospívání zapojí alespoň do jedné z forem rizikového chování (Hamanová a Kabiček, 2001). Existují dva směry uvažování o rizikovém chování v období adolescence:

1. určitá normativní součást vývojového období, která v dalším stadiu z velké části vymizí,
2. dlouhodobé následky těchto forem chování, které není možno přehlížet, a není proto žádoucí takové počínání adolescentů jen zpovzdálí sledovat.

Docílit změny již rozvinutého rizikového chování u dospívajícího je velmi nesnadné, a proto má zásadní důležitost účinná prevence. Nejde jen o osvojení si celoživotního zdravého životního stylu (správná výživa, tělesný pohyb, režim dne, odmítnutí návykových látek aj.). Jde především o vyvarování se rizikového chování během dospívání v uvedených oblastech. Nejúčinnější je prevence primární, jejímž cílem je zabránit rozvoji SRCH-D. Spočívá především v pozitivním citovém, hodnotovém a sociálním formování dítěte v rodině. Při současném stavu společnosti výrazným protektivním faktorem může být také škola

V současné době absentují v odborné literatuře bližší poznatky o moderujícím vlivu salutoprotektivních faktorů životního stylu v multikauzální etiologii rizikového chování adolescentů. Většina autorů spíše apeluje na nezbytnost jejich poznání. Podrobnější znalost interakcí mezi rizikovými a protektivními faktory SRCH-D může být účinným nástrojem nespécifické primární prevence ve školním prostředí.

Stručný popis postupu při řešení projektu

Cílem projektu bylo zmapovat faktory podílející se na Syndromu rizikového chování v adolescenci a odpovědět na výzkumnou otázku, zda existují faktory snižující závažnost projevu rizikového chování (moderující vliv salutoprotektivních faktorů životního stylu).

Cílovou skupinou byli žáci základních škol spadající do věkového období rané až střední adolescence (10 -15 let). Základní soubor pilotní studie (N = 258) byl sestaven na základě dostupnosti. Tvořili jej žáci ZŠ v Pardubicích (ZŠ Npor. Eliáše a ZŠ Družstevní ulice).

Výzkumná metoda: Použitou metodou screeningového šetření byl standardizovaný dotazník: Dotazník rizikového chování žáka (T-184 Mezera, Škeřík, Kubíček), Dotazník CSOC (Children Sense of Coherence scale, Margalita 1994), Dotazník Self –efficacy (Bandura, 1994), Stress–Profile, Škála klasického strachu, sociální úzkosti a trémy (Kondáš, 1979). Uvedené metody umožňují komparaci se současnou cizojazyčnou literaturou.

Časový harmonogram projektu

Termín	Aktivita
březen - duben 2013	přípravná fáze výzkumu, studium odborné literatury
květen - červen 2013	realizační fáze: organizační zabezpečení šetření, sběr dat – ověřování základní baterie testů
září - říjen 2013	dokončení sběru dat pilotní studie, zpracování dat a jejich finální úprava, příprava publikačních výstupů
listopad - prosinec 2013	příprava publikačních výstupů, konferenční vystoupení
leden 2014	ukončení projektu, odevzdání závěrečné zprávy

Poznámka: Časový harmonogram byl ovlivněn reálným školním rokem a z toho plynoucí (ne)dostupností cílové skupiny, kterou jsou žáci základních a středních škol (raná a střední adolescence). Významným faktorem, který ovlivnil rozsah základního souboru je informovaný souhlas rodičů. Dalším faktorem zdržení byla absence řady psychodiagnostických metod na pracovišti, dodány byly až v listopadu 2013.

Splnění kontrolovatelných výsledků řešeného projektu:

- Díličí výsledky pilotní studie byly opublikovány v monografii řešitele výzkumného úkolu „Osobnostní nezdolnost a zdraví“ (kapitola 4.2.2.2: Smysl pro soudržnost a adherence ke zdravému životnímu stylu).
- Vystoupení na vědecké konferenci s mezinárodní účastí:
  - Mezinárodní vědecké sympóziu: “Prevenca sociálnopatologických javov v školskom prostredí a jej profesionalizácia“, 12. 11. 2013 Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici - (referát Kraus, B., Bělik, V.: *Současná situace v prevenci rizikového chování na českých školách*)
  - Příspěvky ve sborníku z uvedené konference:
Kraus, B., Bělik, V. Současná situace v prevenci rizikového chování na českých školách. s. 50 - 68
Pelcák, S. Salutoprotektivní faktory rizikového chování v adolescenci. s. 408 - 422
Pelcák, S. Osobnostní zdroje zvládnání stresu (Smysl pro soudržnost Aarona Antonovského). In.: Dacko-Pikiewicz, Z., Emmerová, I. (Ed.) Nauki społeczne wobec kryzysu i nowych wyzwań. Teoria i praktyka. AKAPITs.c.: Toruń 2013. s. 153 - 166
- Vzhledem k časovému skluzu při realizaci projektu se nepodařilo doposud opublikovat výsledky šetření v odborném periodiku *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*.
- Na základě díličích výstupů, jež potvrzují moderující vliv psychické odolnosti, vnímané vlastní účinnosti, sociální opory a pohybové aktivity ve vztahu k rizikovému chování. Statisticky signifikantní vztahy byly také zjištěny také mezi psychickou odolností a úzkostností, mezi psychickou odolností a pohybovou (in)aktivitou. **Realizační tým průběžně pokračuje na tematické mezioborové studii většího rozsahu.** Jejím výstupem bude publikace „Faktory rizikového chování v adolescenci“/listopad 2014. V druhé polovině tohoto roku předpokládáme také opublikování odborné statě v časopisu „*Studia paedagogica*“.

Přehled realizovaných výdajů:

a) osobní náklady (mzdy, odměny, odvody na zdravotní, sociální a úrazové pojištění, tvorba sociálního fondu, dohody o provedení práce a dohody o pracovní činnosti) a jejich stručné zdůvodnění

Mzdové náklady OON – práce DU	8 000,0
Osobní náklady celkem	8 000,0

Osobní náklady (práce DU) byly využity jako odměna za odborné činnosti spojené s realizací projektu (překlad odborné literatury vztahující se k projektu, zpracování rešerší z AJ, překlad experimentální verze dotazníku a ověření jeho reliability u žáků ZŠ).

b) mimořádná stipendia a jejich stručné zdůvodnění

Kateřina Švancarová, následné studium Sociální pedagogika id.: 2535	3750,00
Pavla Sklenářová, následné studium Sociální pedagogika id.: 25503	3750,00
Zuzana Fejksová, následné studium Sociální pedagogika id.: 24482	3750,00
Vladimír Kosina, následné studium Sociální pedagogika id.: 25498	3750,00
Stipendia celkem	15 000,00

Mimořádná stipendia jsou odměnou za aktivní participaci v průběhu realizace celého projektu (příprava a organizační zabezpečení šetření, kompletace základní baterie testů, kompletace odměn pro subjekty, realizace sběru dat a administrace metod, hrubé zpracování dat na PC, archivace zdrojových dat do pořadačů).

c) materiálové náklady (výdaje na pořízení drobného dlouhodobého hmotného majetku, nehmotného majetku – software, kancelářské potřeby, ostatní materiál) a jejich stručné zdůvodnění

Spotřeba materiálu DHIM DU	Notebook Lenovo TP E531	16 613,00	Vyhodnocení dotazníků, přenos dat do prostředí Excel, deskriptivní statistika, statistická analýza dat, záloha dat pro další komparaci
Spotřeba materiálu kancelářské DU	Desky, kancelářské boxy, zvýrazňovače, spony, pořadače atd.	11 754,00	Kancelářské práce spojené s agendou projektu - kopírování testů, kompletování baterie testů, archivaci zdrojových dat dle subjektů a škol
Spotřeba materiálu knihy, časopisy DU		11 193,17	Odborná literatura související s cílovou skupinou a řešeným problémem
Spotřeba materiálu ostatní DU		7 436,60	Psychodiagnostické testy
Jiné ostatní náklady DN		9 656,00	Drobný spotřební kancelářský materiál je určen pro zvýšení motivace žáků k odpovědnému přístupu k šetření. Odměna může přispět k vyšší validitě získaných dat.
Celkem			56 652,77 Kč

S ohledem na specifika projektu (screeningové šetření a stanovení základních vztahů mezi proměnnými) bylo potřebné následující základní vybavení: výkonný PC se základním softwarem na práci s daty (kvantitativní a kvalitativní analýza), umožňující jejich bezpečný transport do jiného programového prostředí. Pro zjištění vztahů mezi proměnnými byl nezbytný nákup základních diagnostických testů, jež umožňují popis zkoumaného jevu a komparaci výsledků v evropském kontextu. Obě položky jsou nezbytným předpokladem pro systematictější longitudinální výzkum rizikového chování na pracovišti.

Celkový přehled nákladů:

Osobní náklady	8 000,00
Stipendia	15 000,00
Materiálové náklady	56 652,77
Náklady celkem	79 652,77 Kč

Z hlediska celkových nákladů došlo k přečerpání dotace ve výši 32,77 Kč. Přečerpání bylo způsobeno rozdílem mezi předem zjištěnou a reálnou cenou dodaných kancelářských potřeb a odborné literatury.

Přílohy: výsledovka projektu z programu Magion k 31. 12. 2013

Datum: 3. 1. 2014

Podpis odpovědného řešitele

PhDr. Stanislav Pelcák, Ph.D.